

Opponensi vélemény

Tóth Tamás:

Processus canonici. Püspöki kinevezések a Magyar Királyságban (1711–1780)

Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2024.

A beadott munka műfaji és tudományos pozicionálása

Az értekezés értékelésének kiindulópontja a műfaji keretek pontos meghatározása, valamint a téma fókuszának, megközelítési módjának és tudományos helyének tisztázása. A benyújtott munka alapvetően kritikai forráskiadás, amelyet intézménytörténeti, illetve prozopográfiai elemzés egészít ki. Nem tekinthető klasszikus értelemben vett, narratív szerkezetű, egyháztörténeti, monografikus szövegnek, de pusztán repertóriumszerű adatközlésnek sem. Inkább egy olyan tudományos munkáról van szó, amely tudatosan a két megközelítés között helyezkedik el. A szerző által kialakított struktúra a *kontextualizáló tanulmány – adattár – forráskiadás* hármasságára épül.

A szerző deklarált célkitűzése egy olyan informatív, nemzetközi szinten is hasznosítható, társadalom- és egyháztörténeti szempontból egyaránt releváns forráskiadás létrehozása, amely túlmutat a szűkebb hazai kutatói közegen. Ez az ambíció a bevezető fejezetekben egyértelműen megfogalmazódik, ahol a szerző részletesen ismerteti a 18. századi, magyar vonatkozású püspöki kinevezési processzusok levéltári kontextusát, feltárja őrzési helyeiket, valamint bemutatja az eljárás magyar királyságbeli jogi és intézményi hátterét.

A forráskiadás módszertani kérdései különösen fontosak egy olyan terjedelmes, strukturálisan ismétlődő és latin nyelvű kútfőanyag esetében, mint amellyel a szerző dolgozik. Tóth Tamás az iratanyag nagy mennyisége és változatossága miatt szükségesnek tartotta, hogy a közlés módszertani elveit maga alakítsa ki az áttekinthetőség, valamint a pontos, jól használható kiadás érdekében. E döntés ugyanakkor elméleti megalapozás tekintetében erősíthető lett volna a *Fons* forráskutatási és történeti segédtudományi folyóirat 2000-ben megjelent, módszertani kérdéseket tárgyaló tematikus számának eredményeivel, ajánlásaival, különösen Oborni Teréz,¹ Fazekas István² és Soós István állásfoglalásaival.³ Emellett ajánlanám Tóth Gergely ugyancsak a *Fons* folyóiratban, 2008-ban publikált írását (*Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása*), különösen a szövegközlés módszerére, elveire vonatkozó részeket, illetve a szövegkritikai és

¹ Oborni Teréz: A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról. *Fons* VII. (2000) 1. szám. 67-76.

² Fazekas István: Korreferátum Oborni Teréz előadásához. *Fons* VII. (2000) 1. szám. 77-80.

³ Soós István: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására. *Fons* VII. (2000) 1. szám. 81-91.

tárgyi jegyzeteket tárgyaló alfejezeteket.⁴ Ezek a tanulmányok jól használható összehasonlítási alapot adnak a forrásközlés elvi és gyakorlati kérdéseire, különösen a kora újkori és újkori latin nyelvű dokumentumok publikálása terén. Általános módszertani elvként rögzíthető, hogy a teljes terjedelmű közlés elsősorban akkor indokolt, ha a dokumentum önálló történeti információhordozóként is értelmezhető, nem csupán adatbázisszerű felhasználásra alkalmas. Tóth Tamás munkája e tekintetben következetes, a processzusok nem pusztán adatforrásként jelennek meg, hanem a kinevezési gyakorlat és az egyházkormányzati mechanizmus rekonstruálásának dokumentumaiként. Ez teszi indokolttá a teljes szövegű közlésüket és kritikai jegyzetekkel való ellátásukat.

Tóth Tamás forrásközlése alapvetően illeszkedik a forráskiadástól elvárt normatív keretrendszerhez. A latin szövegek egységesített helyesírással, jól követhető tipográfiával jelennek meg, ami megfelel azon követelménynek, hogy a forráskiadás filológiai és történeti használhatóságra törekedjen. A rövidítések feloldása és a szöveg értelmi tagolása jelentősen növeli a processzusok kutathatóságát és értelmezhetőségét. A szöveg következetes abban a tekintetben, hogy a többféle módon előforduló kifejezéseket az áttekinthetőség kedvéért egységesítve közöl. A rövidítések feloldása és az egységesítés a későbbi online kiadás tekintetében is fontos, a kutatókat jelentős mértékben segíti a kereshetőség, ami egybevág a szerző céljaival („*tájékozódás a nemzetközi tudóstársadalom számára*”). Javaslatom a kereshetőség javítására, hogy a latin nyelvű főszövegben történjen meg egy-egy fogalom javítása, és ne a lábjegyzetbe kerüljön a helyes (*recte*) kifejezés. Példaként a Bél Mátyás *Notitia* kiadásában alkalmazott *corr. ex* jegyzetformulát ajánlom követendő gyakorlatként.

A téma jelentősége és tudományos újdonsága

A püspöki kinevezések kánoni információs eljárásai az egyháztörténet régóta ismert, ugyanakkor kevésbé feldolgozott forráscsoportját alkotják. A szerző világosan feltárja, hogy e kútfőanyag mely három fő levéltári egységben kutatható. A lelőhelyek funkcionális különbségeinek és keletkezéstörténeti sajátosságainak bemutatása a munka egyik erőssége.

A kutatás relevanciáját az adja, hogy az 1711–1780 közötti időszak több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bír a magyarországi katolikus egyház történetében. A 18. század első fele a magyar egyházi struktúra konszolidációjának, reorganizációjának korszaka, míg a század második felében az egyházszervezet stabilizációja és számos területen megfigyelhető fejlődése került előtérbe. Ezzel párhuzamosan a korszakot jelentős társadalmi, kulturális, művelődési

⁴ Tóth Gergely: Bél Mátyás *Notitiájának* kritikai kiadása. Fons XV (2008.) 4. szám. 425-443.

átalakulások jellemzik. E folyamatok értelmezéséhez elengedhetetlen a katolikus klerikus társadalom felső rétegének, a püspöki kar tagjainak intenzív, forrásalapú vizsgálata.

Az állam részéről a vizsgált korszak egészét áthatja a katolikus egyházzal kapcsolatos instrumentalizációs törekvés. A kormányzat a felső és az alsó klérust eszközként igyekezett használni a társadalompolitikai, normakommunikációs törekvéseiben. Mindez különös jelentőséget kölcsönöz annak, hogy világosan lássuk az e folyamatokban kulcsszerepet játszó egyházmegyei vezetők kinevezési szempontjait, valamint a kinevezettek előéletét, személyes kvalitásait és kompetenciáit. A kánoni vizsgálatok elsődleges célja a jelöltek alkalmasságának, továbbá egyházi életvitelük, irányítási gyakorlatuk hitelességének felmérése volt. A római kúria ezekkel az aktákkal akarta biztosítani, hogy a püspökök a szolgálatukban megfeleljenek a kor kánonjogi és erkölcsi elvárásainak. Ez a „meritokratikus” (vagy inkább „meritocentrikus”) szemlélet több ponton találkozott a világi kormányzat elvárásaival, amely szintén az adminisztratív és társadalompolitikai szempontból alkalmas egyházmegyei vezetők kinevezésében volt érdekelt. A püspökök személyének és kompetenciáinak gondos vizsgálata így nem pusztán egyházi, hanem államigazgatási szempontból is releváns volt, ami bizonyos fokú érdekazonosságot eredményezett a vizsgálatok kimenetelét illetően. Ennek következtében a forrásbázis ismerete és elemzése nem kizárólag egyháztörténeti, hanem tágabb politikai és társadalomtörténeti összefüggésben is jelentőséggel bír.

A klerikus társadalom kutatása a 2010-es évek elejétől új lendületet vett, amit a 16–19. századi viszonyokat elemző tanulmánykötetek és szimpóziumok is jól tükröznek. A 18. századi katolikus egyházi társadalmat tárgyaló, 2018. szeptemberi pécsi konferencián, illetve az előadások mentén megjelent 2019-es kötetben már prezentálta Tóth Tamás a püspökkinevezések forrásbázisát.⁵ Galla Ferenc és Vanyó Tihamér kutatásait követően elsősorban Tusor Péter, illetve Molnár Antal révén kerültek ismét előtérbe a kánoni vizsgálatok anyagai. A processus-kutatás közvetlen hazai historiográfiai előzményei között kiemelendők a Tusor Péter vezette Fraknói-kutatócsoport vatikáni feltárásai. A kutatócsoport 2017-ben megjelent *Magyarország és a római Szentszék* című tanulmánykötetében Tusor Péter a 17. századi processusokra vonatkozó projekttervét ismertette, míg Tóth Tamás ugyanitt a 18. századi püspökkinevezések kánoni eljárásait mutatta be.⁶ A legújabb kutatások közül

⁵ Tóth Tamás: Püspökkinevezések a 18. században a kánoni eljárások tükrében. In: Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században. Szerk. Forgó András – Gözsy Zoltán. Pécs, 2019. 59-73.

⁶ Tusor Péter: Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605-1711 (Historiográfia és projektterv). In: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Budapest – Róma, 2017. 243-315; Tóth Tamás: A 18. századi magyar püspöki processusok a Vatikáni Titkos Levéltárban 1711-1780. In: Magyarország

előzményként és egyben meghatározó alapként kiemelendők Forgó András vizsgálatai, amelyek a 18. századi magyarországi püspöki kar történetét dolgozták fel hazai és ausztriai levéltári források széles körű bevonásával.⁷ Munkái fontos kontextust biztosítanak a püspöki elit társadalmi, politikai és egyházkormányzati szerepének értelmezéséhez. Mindezek tükrében a Tóth Tamás által feltárt és publikált forrásbázis szervesen illeszkedik a hazai egyháztörténeti kutatás eddigi eredményeihez, másrészt számos új adattal gazdagítja a kora újkori és újkori egyháztörténet vizsgálatát.

A processzusok kiemelkedő értékű primer forrásként szolgálnak a történeti kutatás számára, mivel nem csupán a kinevezendő püspök személyére vonatkozó adatokat tartalmazzák, hanem az egyházmegyék intézményi struktúrájára és a helyi egyházi gyakorlat sajátosságaira vonatkozó információkat is. A vizsgálati jegyzőkönyvekben rögzített tanúvallomások különösen értékesek, mivel betekintést engednek a kortárs egyházi ideálok, erkölcsi normák és hivatali működés közötti összefüggésekbe.

A püspökjelölti kánoni vizsgálat szabályozásának, illetve annak történeti fejlődésének nem szán külön fejezetet Tóth Tamás, hanem a *Püspöki kinevezések iratai a Vatikáni Levéltárban* című fejezetben prezentálja a fontosabb ismereteket. Itt röviden olvashatunk arról, hogy az eljárás szabályozása a középkorra nyúlik vissza, illetve arról, hogy VIII. Orbán pápa (1623–1644) 1627-ben adta ki a *Si processus* kezdetű konstitúcióját, amelyre a processzusok bevezetői szabályként és útmutatóként utalnak. Az eljárás történetiségének bemutatása kimerül a kérdőpontok, kérdések prezentálásában, illetve az (írásbeli) adminisztráció ismertetésében, ezt a vizsgálatot érdemes lenne kiterjeszteni más, további szempontokra is.

A szerkezet és a felépítés értékelése; a fejezetek ismertetése

A dolgozat szerkezete és felépítése világos és logikus (I. Levéltári és intézményi kontextus; II. Metodológiai elvek; III. Püspöki életutak; IV. Forrásközlés; V. Összefoglaló táblázatok). A dolgozat „adatbázis-orientált” és alapvetően „semleges” jellegét erősíti az I. fejezet alfejezeteinek tömörsége. A kontextuális és történeti háttér bemutató részek esetében indokolt lenne a részletesebb elemzés, valamint a tematikus tagolás erősebb kialakítása, ami tovább növelné a munka értelmezhetőségét és historiográfiai beágyazottságát.

és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Szerk. Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás. Budapest – Róma, 2017. 317-335.

⁷ Kiemelten: Forgó András: A társadalmi mobilitás lehetőségei a katolikus hierarchiában: Megyéspüspöki kinevezések, 1686–1799. Korall 22 (2021) 56-78.

Az I. fejezet B. alfejezetének címe („*Püspöki kinevezések iratai a Vatikáni Levéltárban*”) alapvetően megfelelő, ugyanakkor a tényleges tartalomhoz képest kissé szűkebb jelentést sugall. A cím annyiban pontos, hogy a fejezet valóban a Vatikáni Levéltárban őrzött, püspöki kinevezésekhez kapcsolódó irategyütteseket ismerteti. Konkrét irategyüttesekre és dokumentumtípusokra reflektál, valamint bemutatja a kinevezési folyamat dokumentációját. Az alfejezet azonban nem merül ki levéltári jellegű iratismertetésben. A szöveg történeti kontextust is nyújt, rekonstruálja a kinevezési mechanizmus működését, továbbá értelmezi az egyes dokumentumtípusok funkcióját a római döntéshozatali rendszerben.

A D. alfejezet („*Az egyes processzusok sematikus leírása*”) pozíciója szerkezeti kérdéseket vet fel. Beágyazottságának megítélése alapvetően attól függ, miként értelmezzük az I. fejezet egészének funkcióját. Amennyiben az I. fejezetet történeti áttekintésnek vesszük, úgy ez az alfejezet inkább technikai, illetve módszertani jellegű, és akár önálló metodológiai egységben is elhelyezhető lenne. Tematikailag ugyan illeszkedik a fejezet tárgyköréhez, műfajilag azonban eltér az előző alfejezetektől, a nagy terjedelmű, bizonyos mértékben sematikus adattári rész ugyanis megtöri a narratív szerkezetet. Strukturális szempontból letisztultabb (és „befogadhatóbb”) megoldás lehetne az anyag külön adattárként vagy mellékletként való közlése, illetve egy markánsabb módszertani bevezetővel történő elkülönítése.

A D. alfejezet strukturális kérdése valójában akkor válik hangsúlyosabbá, ha a dolgozat teljes felépítésének arányait vizsgáljuk. A témakör kontextusát megteremtő, historiográfiai, intézménytörténeti és elemző jellegű rész a teljes szöveg terjedelmének igen kis hányadát teszi ki. Ha ebből levonjuk a D. alfejezet egyházmegyei ismertető, inkább adatbázis-jellegű részét, amely az I. fejezet tekintélyes részét foglalja el, akkor a ténylegesen diszkurzív, értelmező karakterű bevezető szakasz aránya még tovább csökken, és a teljes szöveghez képest már csak egészen csekély terjedelmet képvisel. Ezek az arányok nem önmagukban problematikusak, hiszen a dolgozat műfaji önmeghatározása alapvetően forráskiadás és adattár. Ugyanakkor szerkezeti szempontból erősítené a munka koncepcionális egyensúlyát, ha a kontextualizáló, módszertani reflexió hangsúlyosabban, arányaiban is markánsabban jelenne meg.

A disszertáció viszonylag szűk terjedelmű, kifejezetten elemző jellegű részei az E. alfejezetben koncentrálnának, amely – a feladatához képest szolidan – a „*Néhány összegző megjegyzés*” címet viseli. Ez a rész a D. alfejezet nagy terjedelmű adattára után ismét elemző–narratív jellegűvé teszi a szöveget, és világosan megfogalmazza az adattárból levonható következtetéseket. Az E. alfejezet fejezetzáró szintézisként működik, rendszerezi a D-ben feltárt adatokat, mintázatokat és arányokat (például az ismert kánoni eljárások számát, az információs eljárás nélküli kinevezések arányát). Az itt megjelenő „mennyiségi mérleg” nem

pusztán összegzés, hanem értelmezési keretet is kínál, amely utólag igazolja az adattári rész szükségességét és forráskritikai jelentőségét.

Ebben az értelemben az E. alfejezet funkciója túlmutat címének visszafogottságán, nem csupán kiegészítő megjegyzéseket tartalmaz, hanem a fejezet koncepcionális lezárását és az eddigiek szintézisét valósítja meg. A kinevezettek társadalmi háttérének vizsgálata (pl. főnemesség–köznemesség–nem nemesi eredet, a „Hungarus”-identitás kérdése, valamint a mobilitási sémák) szervesen kapcsolja össze az egyháztörténeti tematikát a korszak társadalomtörténeti problémáival. Az elemzés külön erénye, hogy hangsúlyosan tárgyalja a püspöki elit képzési dimenzióit: a jezsuita oktatási dominancia, a regionális képzési centrumok szerepe, valamint a Collegium Germanicum et Hungaricum bemutatása érdemben tágitja a kinevezések pusztán intézménytörténeti értelmezési keretét. Ugyanakkor a fejezet adatkezelése kevésbé differenciált. Az információk részletesebb, tematikailag tagoltabb (esetleg alcímekkel strukturált) bemutatása plasztikusabb képet adhatna a püspöki társadalom összetettségéről. Az egyes tematikus blokkok végén elhelyezett rövid összegző megállapítások segítenék az értelmezést, továbbá az adatok táblázatos rendezése is áttekinthetőbbé és összehasonlíthatóbbá tehetné az eredményeket. E tekintetben jelentős segítséget jelentenek az V. fejezetben (*Összefoglaló táblázatok*) szereplő kimutatások; ugyanakkor az elemző fejezetekben az ezekre való explicit ráutalás, illetve rövid értelmező rávezetés tovább segíthetné az olvasót.

Az elemzésben előfordulnak kevésbé alátámasztott megállapítások. Ilyennek tekinthető például a „III. Károly idején észlelhető osztrákosítási–németesítési szándékok” említése (52. o.), amely ebben a formában erős historiográfiai állításnak számít, ugyanakkor az adott fejezetben nem kerül részletesebb kifejtésre. Egy ilyen konklúzió meggyőzőbb lenne, ha konkrét kinevezési mintázatokkal, személyi összetétellel vagy összehasonlító elemzéssel támasztaná alá a szerző. Hasonlóképpen általánosító jellegűek bizonyos összegző megállapítások is, „*A kilencvenhárom főpap szinte mindegyike klasszikus életpályáját futott be: általában egyre nagyobb felelősségi területeket kaptak, sokszor közhivatalt is viseltek, és abban bizonyítottak, mielőtt püspökké nevezték volna ki őket. Szinte mindegyikük volt hosszabb rövidebb ideig kanonok is, amely hivatal ebben az időben az egyházmegyei kulcspozíciók közé tartozott. Általában véve elmondható, hogy püspökként a Trienti Zsinatot követő katolikus megújulás ügyét szolgálták.*” – 58. oldal). E megállapítások összességükben valószínűsíthetően helytállóak, ugyanakkor differenciáltabb bontás – például kivételek, regionális eltérések vagy karrierutak tipologizálása – árnyaltabb képet adhatna a püspöki elit belső heterogenitásáról.

Vannak olyan vizsgálati pontok, amelyeket Tóth Tamás kihasználatlanul hagy, és későbbi kutatásokhoz köt („*Néhány releváns esetben ugyan kiemelésre került, de további, egészen*

messzire vivő kutatások tárgya lehet még a felbukkanó további nevek kapcsán kirajzolódó rokonsági és kapcsolatrendszer feltérképezése, az egyes főpapok, előforduló személyek egymáshoz való viszonya.” – 58. oldal; „Egy további összehasonlítás tárgya lehet még a processzusok előéletének (...), valamint utóéletének (...) feltérképezése.” – 59. oldal).

A II. fejezet („Általános megjegyzések és a forrásközlés metodológiai elvei”) a kötetben közreadott források publikálásának elvi és gyakorlati kereteit rögzíti. A szerző itt ismerteti a közlés általános elveit, szabályait, valamint a kritikai apparátus alkalmazásának módját. A fejezet egyik fontos erénye a forrástani tipizálás. A processzusok szerkezeti elemeinek bemutatásával a szerző lényegében kutatói segédletet nyújt az olvasó számára. Részletesen ismerteti, miként épül fel egy 18. századi püspökkinevezési eljárás „sablonja”, milyen állandó és ismétlődő elemekből áll, és ezek milyen információ típusokat hordoznak. Bemutatásra kerülnek a bevezető formulák, a kérdéssorok, a tanúvallomások bevezető és záró részei. A fejezet így nem csupán módszertani ismertetés, hanem a forrásanyag strukturális megértését segítő, rendszerező elemzés is.

Tóth Tamás részletesen összefoglalja a jelöltekre vonatkozó klasszikus kérdéssort. Ennek bemutatása világossá teszi, hogy a processzusok nem elszigetelt, alkalmi dokumentumok, hanem összehasonlítható szerkezetű irategyüttesek, amelyek ugyanazon kérdésekre adott válaszok alapján lehetővé teszik a jelöltek és egyházmegyék időbeli és térbeli összevetését. A kérdéssorok és a tanúkihallgatások rendszere arra irányult, hogy a Szentszék standardizált, egységes formában kapjon információt a jelöltek személyéről és az egyházmegye állapotáról. A tanúk eskü alatt, meghatározott kérdések mentén nyilatkoztak. A dolgozat kutatási értékének egyik alapja éppen ebben a strukturált jellegben rejlik. A processzusok egy nagy léptékű, szabványosított „információszerző” mechanizmus lenyomatai, amelyek lehetővé teszik nemcsak egyéni életpályák, hanem intézményi és társadalmi modellek vizsgálatát is.

A III. fejezet („Püspöki életutak”) alfabetikus rendben ismerteti a vizsgált időszak püspökeinek életrajzát, átlagosan másfél oldalas, egységes felépítésű biográfikus szövegek formájában. A fejezet alapvetően prozopográfiai jellegű, és legnagyobb erénye, hogy közel száz főpap életútját dolgozza fel azonos szerkezeti elvek mentén. Ez az egységesség lehetővé teszi, hogy a fejezet komoly prozopográfiai adattárként legyen használható, kutatási segédanyagként szolgálva egyház- és társadalomtörténeti vizsgálatokhoz, valamint karrierutak elemzéséhez. A biográfiák jelentős mértékben a processzusokban feltárt primer adatokra épülnek, ezáltal a fejezet önálló kutatási teljesítményként értékelhető, amely a forráskiadás eredményeit közvetlenül integrálja a feldolgozásba. A szakirodalom bevonása azonban szerkesztési kérdéseket vet fel: a több

esetben sematikussá váló „X. Y. szerint” kezdetű mondatokat érdemes lenne jobban integrálni a szövegbe.

A prozopográfia módszertani kezelése indokolttá tenné a témához kapcsolódó szakirodalom intenzívebb bevonását is (pl. Lawrence Stone, Giovanni Levi munkái). A fejezetben rejlő prozopográfiai potenciált tovább erősíthetné bizonyos társadalomtudományi módszerek tudatosabb bevonása. Különösen termékenynek tűnne Pierre Bourdieu mező- és tőkeelméleti megközelítése, illetve az ehhez a recepcióhoz gyakran kapcsolódó korrespondencia analízis alkalmazása, amely a feltárt biográfiai változók közötti egyezések és eltérések strukturált vizsgálatára adhatna lehetőséget. Emellett a történeti elitkutatás bevett szempontjai (például a karrierpályák, kapcsolati hálók és mobilitási mintázatok összehasonlító elemzése) is hangsúlyosabban érvényesülhetnének. Ugyancsak erősítené a fejezetet a biográfia-írás módszertani kérdéseinek bevonása, illetve az életrajz és a társadalomtörténet közötti kapcsolati lehetőségek vizsgálata.⁸

A fejezet jellegéből adódóan inkább adattárként, mintsem elemző egységként működik. Az életrajzok többsége kronologikus adatközlésre épül, viszonylag visszafogott elemző kifejtéssel. Kevésbé érvényesül a társadalmi háttér mélyebb értelmezése, a kapcsolati hálók szerepének vizsgálata, valamint a karrierstratégiák magyarázata. Csak korlátozottan jelennek meg az életutak közötti hasonlóságokra, valamint regionális és képzettségi különbségekre vonatkozó szintetizáló megállapítások.

A fejezet 162 oldalon 93 püspök életrajzát közli, ami átlagosan közel két oldalt jelent személyenként, ugyanakkor a terjedelem jelentősen eltér: a rövidebb ismertetések egy oldal körüliek, míg a kiemelkedőbb pályát befutó főpapok esetében akár 4–6 oldalt is elérhetnek. Ez a különbség részben a forrásadottságokból fakad, de szerkesztési szempontból egyenetlen hatást kelt, mivel az egyes püspökök bemutatása az alapadatok szintjétől a részletesebb narratívákig terjed. A tömör biografikus feldolgozás ugyanakkor következetes koncepciót tükröz, amit az is jelez, hogy a szerző még az általa különösen jól ismert Patachich Ádám és Gábor esetében is megőrzi a mérsékelt arányokat.

Az életrajzok túlnyomó része elsősorban a kinevezésig vezető életutat rekonstruálja részletesebben, míg a püspöki működés későbbi szakaszai rendszerint rövidebb összegzés formájában jelennek meg. Több esetben így kevésbé kerül elemzésre, hogy a processzusokban hangsúlyozott tulajdonságok, alkalmassági szempontok és jellemzések milyen mértékben tükröződtek a későbbi egyházkormányzati gyakorlatban, illetve mennyiben tekinthetők

⁸ Vö. Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, 2014.

formális, az eljárás logikájából fakadó toposzoknak. Ugyanakkor például Acsády Ádám, Althann Mihály és Barkóczi Ferenc ismertetése jól mutatja, hogy megfelelő forrásbázis birtokában Tóth Tamás a 18. századi egyházi elit tagjait gondosan szerkesztett, tagolt felépítésű, forráskritikai és értékelő megállapításokkal is alátámasztott szövegekben képes bemutatni. Ezzel szemben Migazzi Kristóf Antal életrajza inkább azt példázza számomra, hogy egy kissé narratívabb, értékelőbb megközelítés jobban segíthetné az olvasó tájékozódását.

A disszertáció IV. fejezete („*Források*”) a püspöki kinevezésekhez kapcsolódó kánoni vizsgálati eljárások teljes forrásközlését tartalmazza. A kézirat terjedelmének több mint felét (247–688. oldalak) kitevő egység kritikai dokumentumkiadás. A fejezet szerkezete a III. fejezet biográfiai rendjét követi, püspökönként, alfabetikus sorrendben közli a jegyzőkönyvek anyagát, feltüntetve a levéltári jelzeteket, valamint az egyes dokumentumtípusokat. A forrásközlés tehát nem szemelvényes válogatás, hanem rendszerszerű, egységes elvek szerint szerkesztett, kutatható korpuszt kínál.

A püspökök esetében rendszerint két nagyobb tartalmi blokk különül el: 1.) egy rövid, strukturált életrajzi bevezetés (születési adatok, családi háttér, tanulmányok, korábbi tisztségek); 2.) a kinevezési eljárás teljes iratanyaga. Ez utóbbi egységben a szerző közli a kánoni vizsgálat tanúvallomásait, a tanúk felsorolását és eskü alatti nyilatkozatait, valamint az eljáráshoz csatolt igazolásokat és egyéb mellékleteket (a processzus „csatolmányait”).

A forrásanyag kiválóan hasznosítható: a tanúk informatív válaszokat adnak, a nemleges feleletek (pl. *responderi nihil potest* – 640.) igen ritkák. Sokkal inkább a tapasztalati tényező, az informáltság, valamint az informálás képessége és szándéka érhető tetten bennük (*potui advertere; quantum experiri potui ex frequenti conversatione; ego advertere potui ex frequentibus discursibus; Quantum colligere potui ex frequenti cum eo conversatione; quod etiam advertere potui ex allocutionibus; prout potui advertere cum fuerim praesens; quantum ego scire, et audire potui; quod bene potui cognoscere*).

Az összefoglaló táblázatok a disszertációban bemutatott 18. századi magyar püspöki processzusok legfontosabb prozopográfiai adatait rendszerezik. A táblázatok célja, hogy a korábban részletesen ismertetett egyéni eseteket összehasonlítható formában jelenítsék meg, és áttekintést adjanak a püspöki kinevezések, a kánoni vizsgálatok szereplői, valamint a főpapok képzési és társadalmi hátterének főbb jellemzőiről.

A forrásközlés megbízható, alapos, ugyanakkor előfordulnak elütések, hibás olvasatok, amelyeket egy esetleges publikálásnál korrigálni kell (*ab ego [eo] vero tempore; ad bene regenda[m] ecclesiam; Agrisensi; baccalauerum; circa cura; coniiicitus [coniicitur]; consistoralium; comunis; cosanguineus; cum ad cum [eum]; excercentem; Ex [Est] praeditus;*

Fanciscus; fare [fore]; Febuarii; felicier; Igantium; indefesto labore; necesset; Novembris; Octorbris; omnia [omnino] idoneum; perspetus [perspectus]; popolum; postere [pastore]; praeter ipsius [Pater ipsius]; quiadem; quimino [quin imo]; quin conservatus [consecratus] fuerit; quinquagesimo; semper catholici [catholice] vixit; Slator [Slatar]; solemnitter; Stigoniensem; Zagabiensem).

Időkeret

A benyújtott kézirat kizárólag azokat a főpapokat vizsgálja, akik királyi kinevezésüket III. Károly (1711–1740) vagy Mária Terézia (1740–1780) uralkodása idején nyerték el. A vizsgálat kezdőpontját a szerző 1711-hez köti, amelyet egyrészt az újkori magyar történelem hagyományos korszakhatáraként, másrészt III. Károly trónra lépésével és a Rákóczi-szabadságharc lezárulását követő konszolidációs folyamattal indokol. Érvelése szerint 1711 után stabilizálódott annyira a politikai és egyházi helyzet, hogy – még a fegyveres konfliktusok részleges fennmaradása mellett is – megindulhatott az újjáépítés, mind intézményi, mind lelki értelemben (vö. 23. o.).

A záródátum Mária Terézia halála (1780), amelyet a szerző nem pusztán dinasztikus cezúraként, hanem egyházpolitikai fordulópontként is értelmez. II. József trónra lépése ugyanis markánsan eltérő egyházpolitikát hozott, többek között a római teológiai tanulmányok korlátozásával, ami már egy új egyháztörténeti korszak kezdetét jelzi.

A két uralkodói periódus egyetlen egyháztörténeti szakaszként való kezelése összességében indokoltnak tűnik, ugyanakkor a korszakhatárok alátámasztását még erősíthetné, ha az egyházkormányzati, intézménytörténeti szempontok részletesebben is megjelenének.

A disszertáció elemző és értékelő attitűdje

Tóth Tamás már a bevezető fejezetben rámutat arra, hogy a 18. századi püspöki kinevezési eljárások során alkalmazott kérdéssorok tartalma hosszú időn át viszonylag stabil maradt. Ez a strukturális állandóság lehetővé teszi az egyes jelöltekre vonatkozó válaszok térbeli és időbeli összehasonlítását, sőt akár egyes egyházmegyék állapotváltozásának nyomon követését is

A felvetés ígéretes, a kérdéssorok olyan adatbázist hoznak létre, amely jól használható számszerű és összehasonlító elemzésekhez, ugyanakkor ez a lehetőség a dolgozatban csak részben jelenik meg. A szerző több helyen utal tendenciákra, strukturális sajátosságokra, emellett az V. fejezet táblázatai is segítenek az orientálódásban, ám a forrásbázis mélységéhez és gazdagságához mérten az elemzés mérsékelt marad. Az I. fejezet E) alfejezete ugyan kísérletet tesz mennyiségi mérleg felállítására és bizonyos minták rögzítésére, de ezek többnyire

leíró jellegű megállapítások maradnak, nem bontakoznak ki belőlük mélyebb társadalomtörténeti következtetések.

A forráskiadás monumentális IV. fejezete (247–688. o.) kivételes adatgazdagságot biztosít. A tanúvallomások és kérdéssorok alapján vizsgálható lenne például: az alkalmasság kritériumainak időbeli változása; az egyházmegyei problémák visszatérő típusai; az erkölcsi normák hangsúlyeltolódásai; a jelöltek társadalmi és regionális háttérének strukturális mintázatai; az állam és a Szentszék szempontjainak esetleges eltérései vagy konvergenciái. Ezek az elemzési irányok azonban csak érintőlegesen jelennek meg.

A dolgozat egyik fontos tézise a püspöki kar nemzetiségi összetételére vonatkozik. A szerző egyetért Forgó András megállapításával, miszerint 1711 után a külföldi származású főpapok aránya nem mutat „nyomasztó fölényt”. Ez az állítás jelentős, mivel árnyalja a 18. századi magyar egyháztörténetet gyakran leegyszerűsítő, „Habsburg-osztrákosításként” leírt narratívát. Ugyanakkor éppen a tézis súlya miatt hiányérzetet kelt, hogy a megállapítás nem kap kellően hangsúlyos, kvantitatív alátámasztást a főszövegben. A forrásbázis (különösen a III. fejezet prozopográfiai anyaga és az V. fejezet összegző táblázatai) lehetőséget adna arra, hogy a szerző egyértelmű százalékos arányokkal, időszakonkénti bontásban, esetleg egyházmegyénkénti megoszlásban is bemutassa a külföldi és hazai származású püspökök arányát.

Különösen indokolt lenne a „külföldi” kategória pontos definíciója (születési hely, családi eredet, karrierindulás helye?); az arányok időbeli változásának kimutatása; a regionális koncentráció vizsgálata (bizonyos egyházmegyékben magasabb-e a külföldiek aránya?).

A disszertáció másik kifejezetten értékes elemzési iránya a püspöki elit tanulmányi háttérének és képzési útvonalainak bemutatása. A szerző hangsúlyozza a jezsuita központok jelentőségét, valamint rámutat a római intézmények, mindenekelőtt a Collegium Germanicum et Hungaricum szerepére is. Ezzel a kinevezések pusztán intézménytörténeti kerete meghaladható, és a vizsgálat bekapcsolódik a 18. századi egyházi elitképzés és tudástranszfer szélesebb összefüggésrendszerébe.

A képzési helyek előfordulási arányainak táblázatos vagy grafikus összesítése lehetővé tenné a hangsúlyeltolódások pontosabb érzékeltetését. Vizsgálható lenne például a jezsuita intézmények dominanciájának mértéke a teljes mintán belül; a római tanulmányok arányának változása a két uralkodói periódus között; az egyes egyházmegyék élére kerülő főpapok képzési mintázatainak különbségei.

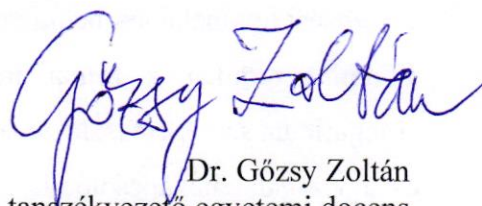
A dolgozat lehetőséget ad tér- és időbeli összehasonlításokra, és a szerző is utal arra, hogy az adatbázis révén akár egy-egy egyházmegye fejlődése is nyomon követhető. Ez azonban a

dolgozatban csak részben kerül kibontásra. A jelenlegi formában az adatok inkább esettanulmány-szerűen, biografikus kontextusban jelennek meg, mintsem strukturált, tipologizáló elemzés keretében.

A szöveg terminológiailag pontos és következetes. A szerző magabiztosan használja a kánonjogi és intézménytörténeti fogalmakat, ami különösen a római kúriai struktúrák, a levéltári fondok és az eljárásjogi terminusok ismertetése során mutatkozik meg. Ugyanakkor a szöveg több helyen stilárisan zsúfolt, a hosszú, többszörösen alárendelt mondatok és az egymásra halmozott információk nehezítik az olvasást és a befogadást.

Az értekezés egyik legnagyobb értéke a forrásanyag következetes, filológiai megbízható feltárása és közreadása, amely tartósan hasznosítható alapot teremt a további kutatások számára. Tóth Tamás munkája nemcsak egy jelentős forráskorpuszt tesz hozzáférhetővé, hanem új perspektívákat nyit az egyházi és társadalomtörténeti vizsgálatok előtt. Külön erényként emelhető ki az a tudatos szerkesztői igényesség, amely a munka egészét jellemzi, és amely biztosítja annak hosszú távú tudományos relevanciáját. Mindezek alapján a disszertáció értékes és időtálló hozzájárulás a korszak kutatásához, ezért a disszertáció nyilvános vitára bocsátását javaslom.

Pécs, 2026. március 31.



Dr. Gózy Zoltán
tanszékvezető egyetemi docens
PTE BTK TTI Újkortörténeti Tanszék
vármegyei levéltár-igazgató
MNL BaVL